

ТЫВЫЗЫКТЫҢ ТЫПТЫП КЕЛГЕН ТӨӨГҮЗҮ,
СОРУЛГАЗЫ, ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

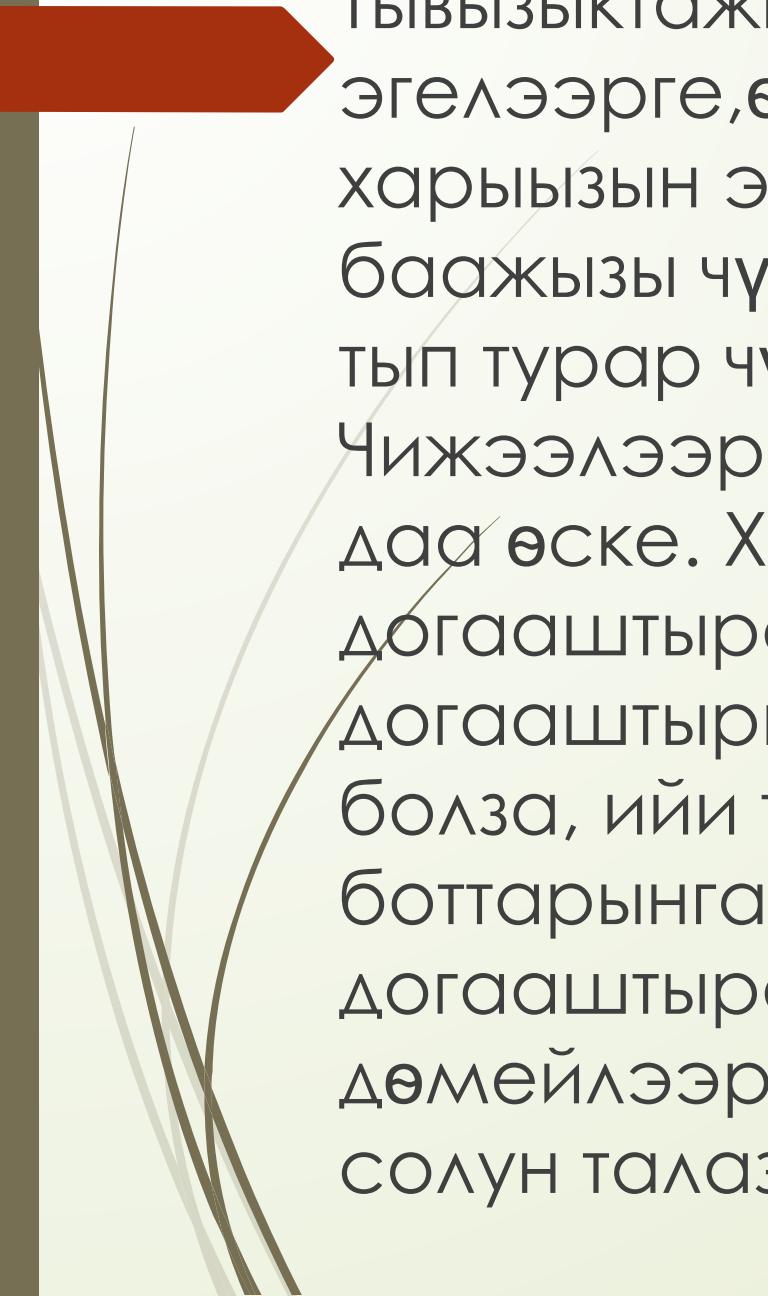
Тывызык деп билиишикин эрте-бурунгу грек философ Аристотель үезинде-ле тыптып, билдинип келген. Ол тывызыкты «тургузуу эки метафора» деп тодарадып адаан.

В.П. Аникин «Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор» деп ажылында мындыг тодарадылганы берген: «Тывызык дээрge кижинин сагынгыр-тывынгыр чоруун шылгаар сорулгага-бile кандыг-бир предмети болгаш болуушкунну поэтиктиг чурумал-бile көргүзери-дир»

Тывызыктыңукталған дөстери кижи төрелгетениңтыптып келген үезинде-ле кандыг-бир үвени ойзу адаары-бile тывылған деп эртемденнер санап турар. Эгезинде ону багай «кара күштерни» ажы-төлүндөн, малмаганындан, аал-оранындан чайладыр сорулғалығ чон ажыглап чораан. Үңчангаш тывызыктың баштайғы хүлээлгези багай үве билип кагбазын дээш, кандыг-бир үвени ойзу чугаалаары турган. Ол үедеги тывызыктарның утказы тараа-быдаа дүжүткүр, чаагай, малмаган онча-менди болурунчөугланған турган.

Бурунгү үеде тывызык чұдұлғе, өзулал-бile
сырый холбаалыг чораанының уржуундан ону
ыдары, тыптырары дәэрге бир элдеп-эзин күш
база мерген угаанның херечизи деп
санаттынар турған. Тывызыкты чон кайы
хамаанчок ытпас чораан. Ону колдуунда күзүн
азы кыжын хүннүң ажылы доосту бәэрге, бир
өгге чыглып алғаш, марғылда жып ыдар.

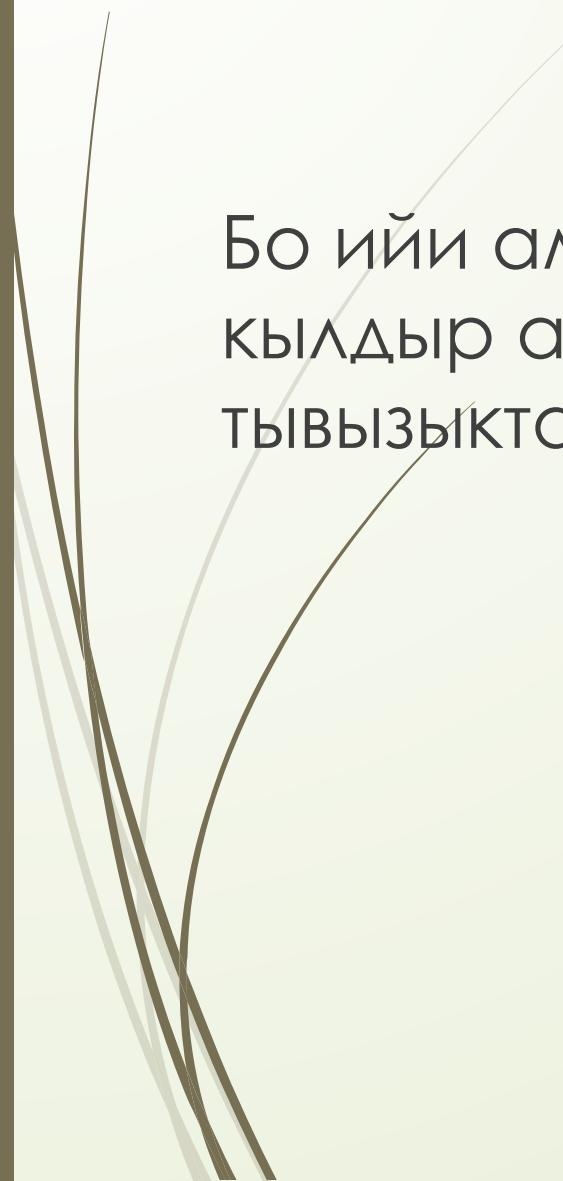
Тывызыктажыры тускай чурумнуг: бир кижи тывызыктап эгелээргэ, өскелери кичээнгейлиг дыңнааш, тывар. Олар харызын элээн үр тып шыдавайн барган болза, баажызы чүдэл дээрзин айтырар. Тывызык салган кижи тып турар чувениү чүгэ хамааржыр бөлүүнайтып бээр. Чижээлээргэ, бойдуста, эдилелде, кижиде дээш оондаа өске. Харыны шуут тып чадап каан болза, догааштырар, удур тывызык салыр. Бир эвес догааштырган тывызыкты удур тала тып шыдавайн баар болза, ийи тала тывызыктарыныү харызын ботбottарынга адап бээр. Баажызын адаары, догааштырары өске чоннуү тывызыктарынга дөмийлээргэ, тыва улустуү тывызыктажырыныү онзагай, солун талазы болур.

Тыва улустуң аас чогаалындан хайгаарал көөрге, тывызык кандыг-
бир дүрзүхевирни бак сөглээр, одаар, мактаар, ооң кол
демдектерин чеченчидип көргүскенинден тывылган болур. Ону
тыва улустуң

«Арганың ак коданы» деп тоолундан көрүп болур: Адыгның бичии
оолдарындан кодан иезин айтыргаш, ону мынчаар сөглеп турар:
«Ол-даа кулугурну! Башкы буду майыжаңнаан, сонгу буду
шоюжаңнаан, арга-даш кезип чорааш, кызыл-кымысскаяк, кызыл
курттан өске тып чиир чүвези бар эвес. Адыгга көшкүрүүрде,
хөвең дег ак дүктүг мен, хойнуң Эъди дег хонук чедер эъттиг-даа
мен, аңаа көшкүрүүрде, аяк ишти ханныг-даа мен...
дүңдерлиңнээн дүрзүнчүг, андарлыңнаан арынныг кулугур»
...Адыг келгеш, ону дыңнааш, аажок хорадап, база-ла: «...Херги
шыдаар кештиг эвес, деспи доллар эъттиг эвес, аяк чедер ханныг
эвес, агара када берген, арганың ак коданы, чер сен кулугурну
мен адыр»— деп кыжаныр.

Бо ийи амытанның бот-боттарын удур-дедир сөглешкен
кылдыр аас чогаалын ажыглаанының түннелинде өзүлүг
тывызыктап болур домактар, тывызыктар тыптып келген.

Ынчангаш тыва улустуң тывызыктажыр чаңчылы амғы үеде
сайзыралды ап,

дараазында хүлээлгелерни күүседип чоруур:

1. Долгандыр хүрээлелди шингээдип алышынга дузалап
чоруур.
2. Логиктиг боданышкынны, мээ-медерелди, хайгаараачал
чорукту сайзырадып
чоруур.
3. Делегейни янзы-бүрү овур-хевирлер дузазы-бile
шингээдип алышынга
дузалап, делегей көрүүшкүнүн хевирлөп чоруур.

Ынчап кээргे, тывызык – эрте-бурунгу билиишикин, ол кижининү угаан-медерелиниү деңнелин тодарадырынга дузалыг арга болур. Тыва улустуň тывызыкка хамаарыштыр национал тускай шынары – тывызыктажырыныň чурумунда. Өске чоннарныň, тывызыктарынга дөмейлээргэ, тыва улустуň тывызыктары бир онзагай ылгалдыг бооп турар. Ол дээргэ тывызыкты ыдарыныň чуруму-дур. Оон аңгыда, үенинү агымыныň аайыбile сайзыралын чидирбээн. Тывызык эпостан укталган жанр болур, ону үстүндө киирген чижек бадыткан турар.

Тывызыктарның Эң-не эрте-бурунгу баштайғы хевириниң
бирээзинге кандыг-бир
чувениң дугайында айтырығга тывынгыр харылап турар чечен-
мерген дорт чугаа
хевирилиг тывызыктар хамааржыр деп эртемден О. К. Дарыма
бижээн. Чижээ:

- Чүү-даа чүве чүгө хая көрнүрүл?
- Чүгө дизе соонда караа чок болганда.
- Шуут согур амытан кандыг болуксаарыл?
- Чанғыс-даа болза карактыг болуксаар.
- Сүгда кандыг даш чогул?
- Кургаг.
- Чүү эгиттинмезил?
- Чалыы назын эгиттинмес.

Ынчангаш шак мындыг белен эвес айтырыларга ол-ла дораан сагынгыр, чеченмерген харыылап турар тывызык сөстер болгаш домактар амыдыралдың, ниитилел тургuzuунун хөгжүлдезиниң аайы-бile сайзырааш, амыдыралдың хоорулбас кезии апарганы илден.

Түңнээргэ, тывызык үе-дүпте-ле тывылган. Кандыг-бир чүүлдерни ойзу адаарынга ол хереглеттинип турган. Тывызык тоолдарда мерген домактардан, ийи кижиниң аразында айтырыг – чечен, чиге харыыдан тургустунган диалогтардан укталган бооп болур деп эртемденнер санап турар. Аас чогаалының бо биче жанры угаан-бодал, сөс-домак сайзырадыр сорулгалыг чогааттынган. Ол сагынгыр-тывынгыр чорукту улам дөлгередир, делегей көрүүшкүнүн хевирлээр хүлээлгелерлиг.